
РЕЦЕНЗІЇ

ТВОРЧА СПАДЩИНА МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕЛІГІЙНО-БОГОСЛОВСЬКОГО ДИСКУРСУ

Рецензія на колективну монографію «“Тренос” Мелетія Смотрицького в дискурсі західної філософської думки»¹

*«Бог, Який багаторазово й різноманітно говорив
здавна отцям [нашим] через пророків, в останні ж ці дні
говорив нам через Сина, Якого поставив спадкоємцем
усього, що Ним і віки створив» (Євр. 1. 1-2)².*

Цими словами апостол Павло наголошує на тому, що повноту Одкровення Божого на землю приніс Втілений в Ісусі Христі Син Божий. Водночас він підкреслює, що Бог завжди піклувався про людину, про її поступ на шляху до Богопізнання, духовного вдосконалення та Богоуподібнення. Ця турбота виявлялася передусім в тому, що Творець посилав людям духовних проводирів, так би мовити лідерів, які, будучи натхненні Богом, сповіщали людству Його правду й волю. Так до іудейського народу «приходили» пророки, судді, левити та царі, до давніх іранців – Заратуштра, до індусів і китайців – Будда та Конфуцій, до арабів-язичників – Мухаммед. Інші народи так само мають своїх духовних гуру і просвітителів.

Підсумовуючи увесь процес Богопізнання, О. Мень зазначає: «Упродовж віків люди сходили незліченну кількість доріг і стежинок; вони випробували і зважили майже все, що лише міг охопити людський дух, – від світозаперечуючої містики до боговідкидаючого матеріалізму. І лише тоді, коли наступила, висловлюючись біблійною мовою, «повнота часу», світу явилось Одкровення – найбільша і найвеличніша таємниця, людині було вказано шлях до досконалого життя»³. «Слово стало плоттю, і вселилося між нами, повне благодаті й істини; і ми бачили славу Його, славу, як Єдинородного від Отця, – наголошує Євангеліст Іоанн» (Ін. 1, 14). Син Божий, сповнивши свою земну місію, заснував Церкву (Мт. 16, 18; 28, 20), настановив пастирів, щоб вони пасли Його стадо (Дії, 20, 28) і разом виростили у храм Господній і «житло Бога» (Єф. 2, 21-22). Але чи завжди вони розуміли свою місію і виконували її так, як це належить обраним?

Зайвим буде доводити, що духовна виразність тієї чи іншої епохи значною мірою залежить від того, настільки духовний лідер народу або ж нації усвідомлював своє покликання, який він мав світогляд та які морально-етичні цінності культивував сам і що прищеплював спільноті, для якої був прикладом у наслідуванні? Іншими словами, наскільки близьким і зрозумілим для нього були настанови Ісуса Христа: «По тому пізнають усі, що ви учні Мої, як будете мати любов між собою» (Ін. 13, 35), або ж: «Кому більше дано, у того більше й питають» (Лк. 12, 47-49).

¹ Кралюк П. М., Щепанський В. В., Якубович М. М. «Тренос» Мелетія Смотрицького в дискурсі західної філософської думки / П. М. Кралюк, В. В. Щепанський, М. М. Якубович. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – 220 с., іл.

² Цит. за.: Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. – 1407 с. + додатки та карти.

³ Мень А. Магізм и единобожие. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – С. 9.

У другій половині XVI і майже все XVII ст.¹ українська паства перебувала у глибокій правовій та духовно-моральній кризі². Причин цьому було багато, хтось усю вину перекладає на поляків³, хтось на «москалів»⁴, а хтось радить, як, наприклад, автор шукати корінь зла у середовищі самих же українців. На нашу думку, найголовнішими причинами занепаду православ'я в Речі Посполитій були розлад внутрішньо-церковного життя Церкви, занепад моралі та дисципліни серед ієрархів, ченців та рядового духовенства, низький рівень освіченості та боротьба за сфери впливу, що точилася між церковними братствами, як легалізованими позаієрархічними структурами Української церкви та її єпископатом⁵. Все це неминуче вело до поглиблення кризи національно-церковної свідомості та пошуку оптимальної моделі інституційно-єклезіологічної ідентичності в умовах чужоземного релігійно-політичного впливу.

Єдиною єклезіологічною формулою національної церковної totoжності тоді виглядала унія Київської митрополії з Апостольським престолом, справжні мотиви якої мають яскраво виражений внутрішній, локальний характер. Первісна фаза унійних колізій, що призвели до Берестейського собору 1596 р. – це не реалізація планів, виношених чужими політичними та духовно-релігійними центрами, а передусім – самостійні пошуки окремою частиною духовенства Київської митрополії оптимального шляху виведення церкви з глибокої кризи, яку поглиблювали порушення ієрархічного устрою, узурпація духовної влади у церкві світським елементом і обмеженість у правах православних владик (у порівнянні з католицьким духовенством)⁶. Сюди ж можна віднести і невідповідне, як вважали православні єпископи, їхнє соціальне та майнове становище⁷. Для підтвердження цієї тези наведемо фрагмент із листа православного духовенства Київської митрополії до короля Сигізмунда III Вази (1587 – 1632 рр.) від 24 грудня 1594 р.⁸. Він

¹ Винятком є лише зовсім нетривалий в часі період правління Українською церквою святителем Петром Могилою (1632 – 1647 рр.). Він характерний суттєвим духовно-культурним і освітнім піднесенням, а тому його справедливо називають «золотою добою» Київської митрополії. *Докл. див.: Шкрібляк М. Митрополит Київський Петро Могила і провідні тенденції «золотої доби» Київської митрополії: церковно-релігійний та національно-культурний контексти / М. В. Шкрібляк // Філософсько-богословська спадщина мислителів XVII – XX ст. / за наук. ред. член-кор. НАПНУ В. О. Балуха. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 166 – 185.*

² Правове становище Української церкви (Київської митрополії) та причини її перманентної кризи, що розтягнулася в часі на століття добре увиразненні в: *Історія релігії в Україні: в 10-ти т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Центр духовної культури, 1996. – 1998. – Т. 2. Українське Православ'я. – 1996. – С. 139 – 190.*

³ Наприклад, В. Кудрик пише буквально таке: «Історики, а вже головню всякі католицькі історики, говорять, який то страшний занепад був в Православній Церкві [...]. Не було ладу, не було карности. Єпископи були негідні, священники темні, нарід непросвічений і забобонний [...]. Що занепад був то, се правда! Але ті історики не кладуть натиску на те, що було причиною того занепаду. А без того виходить, що той занепад був з вини самої Православної Церкви – її недбалства, її бездушності. Та на ділі се не був занепад, – се було знищення Церкви католиками поляками». *Див.: Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви: в 4-х т. – Виннипег (Канада): Вид-во «Еклезія», 1952. – Т. 1. – С. 17.*

⁴ Коструба Т. Як Москва нищила Українську Церкву. – Львів: Бібліотека мирянина, 1995. – 160 с.

⁵ *Див.: Шкрібляк М. Братський рух та його роль у суспільно-релігійному житті православних за умов бездержавності / М. В. Шкрібляк // Часопис української історії. – Київ, 2011. – № 21. – С. 7-10, або ж: Шкрібляк М. Роль і місце «світського елементу» у збереженні церковно-релігійного життя православних у постберестейський період / М. В. Шкрібляк. Релігія та соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2011. – № 1 (5). – С. 86-95.*

⁶ *Див.: Шкрібляк М. Роль Львівської та Перемишської єпархій в унійних процесах кінця XVI – початку XVIII століть / М. В. Шкрібляк. – Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Острог, 2007. – С. 64 – 68, та також: 81 – 102 с.*

⁷ Шкрібляк М. Унія та уніатизм: український вимір // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип. 1: Україно-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / За заг. ред. д. філос. н. А. Колодного. – Івано-Франківськ – Київ, 2008. – С. 352.

⁸ Лист опублікований в декількох редакціях: латиною та староруською мовами. *Див.: Dokumenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1509 – 1600) / Ed. Fthanasius, G. Welykuj – Romae, 1970. – С. 36-37., а також: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею: у 5-ти томах. – СПб, 1846 – 1853. – Т. 5. – С. 79-80.*

настільки промовистий, що вартує того, аби його процитувати якомога повніше: „Будучи відданими його милості государеві нашому у службі, молитвах та підданстві, про справи наші спільні, та про єднання у святій вірі маємо відвагу мовити його королівській милості таке: поперше, ми – єпископи, бачачи в наших зверхників, їх милостей патріархів, великі неполадки і недбання про Церкву Божу й святий закон, і залежність їх самих, і те, що з чотирьох патріархів зробилося вісім (так багато їх ніколи не було, лише чотири), і який спосіб життя на престолах своїх ведуть, і як один одного підкуповують, і як зубожіли соборні престоли Церкви Божої, а тут до нас коли приїжджають, жодних диспутів з іновірцями не чинять, і з Письма Божого відповідей їм дати не хочуть, навіть коли їх про це просити, натомість цікавляться більше дочасним і ужитковим, аніж спасенним; і, понабиравши від нас грошей, скільки треба, там на землях поганських, одне одного купують, і тільки так живуть (не кажучи вже про інші їх занедбаності). А тому ми, не бажаючи перебувати у цьому недбалстві та під таким пастирством, одностайно погодившись і за певних умов – якщо його королівська милість, як покровитель наш християнський і помазаник Божий, зволить хотіти, щоб хвалу Божу під одним пастирством поширювати і надати нам, з єпископствами нашими, з церквами, з монастирями та з усім духовенством, такі ж вольності, як їх милостям владикам духовним римським, – хочемо, за Божою поміччю, приступити до єдності у вірі і до того єдиного верховного пастиря, якому це увірено Спасителем нашим”¹. „Тільки то й просимо, – писали церковні ієрархи, – аби його милість государ наш, з єпископами нашими, запевнив у привілеях його королівської милості та зволив артикули нижчеописані ствердити і скріпити на вічі часи”².

Однак, цей такий багатообіцяючий Берестейський собор, нічого доброго не дав. Його підготовка та проведення призвели до розколу української пастви. Згідно із постановами собору усі єпископські кафедри перейшли під юрисдикцію «нової» – «Уніатської» Церкви, яка нині офіційно називається Українська Греко-Католицька. І, лише дві єпархії – Львівська та Перемиська майже на століття залишалися православними. Проте не варто думати, що тут вирувало справжнє православне життя: перше поунійне століття для цих єпархій – період складних і суперечливих процесів боротьби за самозбереження. Взаємне викляття унійних натхненників і та опонентів унії, функціонування двох ієрархій («зєдиненну» репрезентував Київський митрополит Михайло Рогоза, п’ять єпископів і три архімандрити, а «незєдиненну» – всього два єпископи та архімандрит Києво-Печерський Інокентій Гізель), призвели до ескалації соціально-релігійного конфлікту, що невдовзі переріс в міжконфесійну ворожнечу та війну за релігійною ознакою.

Отже, як бачимо, суспільство справді було зморене, зболене і потрібна була людина, яка б змогла взяти на себе роль національно-релігійного лідера і, передусім, пастиря, котрий би недвозначно дистанціювався від міських церковних братств, які перебирали на себе не властиві їм управлінські, судові і, навіть, богослужбові функції, руйнуючи і без цього хиткий церковно-ієрархічний устрій, православних полемістів-богословів на зразок Христофора Фіلالета³ чи Стефана Зизанія⁴, які в боротьбі з латино-католиками та греко-католиками не гребували

¹ Там само.

² Там само. – С. 80.

³ Христофор Філалет – український письменник-полеміст з Волині, вихованець Острозької школи, філософ. Прославився як автор полемічного твору «Апокрисис» (1597 р), спрямованого проти єднання Української Православної Церкви з Римським Апостольським престолом та проти латинства загалом. Критикуючи ідею Берестейської церковної унії, Філалет зовсім нічого не говорить про суспільний лад і політику Речі Посполитої, а лише нагадує, що відносини між монархом і народом мають ґрунтуватися на законах і добровільній згоді.

⁴ Стефан Зизаній (справжнє прізвище – Кукіль) народився в Галичині в 1550 р. Відомий письменник-полеміст, церковний проповідник і гомілет кінця XVI – початку XVII ст. Відзначився своїми полемічними дискурсами проти Берестейської унії та Римо-Католицької Церкви. За випадки проти Греко-католицької церкви, які сформульовані у «Книжиці на римський костел» (1595 р.), був ув’язнений за розпорядженнями митрополита Київського Михайла Рогози. Після втечі з тюрми, учителював в Острозькій школі. Основні твори Стефана Зизанія – «Виклад віри» та «Казання святого Кирила про антихриста та його знамення». На старості років сам впав в ересь, відкидаючи фундаментальний тезис християнства – безсмертя душі.

кальвіністсько-аріанськими аргументами, а також впливу політичного ісихазму, принесеного в Україну афонським ченцем І. Вишенським¹. Однією із таких постатей, яка активно включалася у процес духовно-культурного відродження української пастви у поберестьейський період є Мелетій Смотрицький.

Водночас зауважимо, що він не був цим лідером нації. Мелетій Смотрицький – єпископ відновленої 1620 р. Єрусалимським патріархом Феофаном і невизнаної урядом Речі Посполитої православної ієрархії². Він був висвячений на одну із найвіддаленіших від тогочасних осередків духовно-культурного та освітнього життя єпархію – Мстиславсько-Могильовську (територія сучасної Беларусі). Та й ту зайняти йому вдалося, як нам виглядає, лише силою³. Зважаючи на стислість нашої розвідки, а також на те, що Мелетію Смотрицькому присвячено не одну книгу, статтю чи брошуру, ми не ставимо собі за мету скласти повний портрет архієпископа Полоцького і Мстиславського. Натомість спробуємо дати критичну оцінку та висловити деякі власні міркування про тих, хто сьогодні актуалізує провідні ідеї релігійно-полемічної та публіцистичної творчості Мелетія Смотрицького. Йдеться передусім про колективну монографію науковців Національного університету «Острозька академія» професора Петра Кралука, Віталія Щепанського та Михайла Якубовича «Тренос» Мелетія Смотрицького в дискурсі західної філософської думки⁴.

Варто зауважити, що їх дослідницька роль полягає не стільки в популяризації творчості цього шанованого Смотрич-Острожського Златоуста, а в тому, що в такому ключі вона «прочитується» вперше. Насправді, постать видатного українського полеміста, богослова та філософа Мелетія Смотрицького (1577 – 1633 рр.) добре відома усім дослідникам релігійного життя ранньомодерної України. Водночас і життєвий шлях автора, і його праці («Тренос», «Апологія», «Антиграфи» та ін.) залишаються важливими джерелами для дослідження православно-католицької полеміки та багатьох інших історико-релігієзнавчих питань. І все ж, незважаючи на чималу кількість видань, присвячених Мелетію Смотрицькому, твори цього автора ще й досі залишаються у вигляді стародруків та лише частково перекладалися сучасною українською мовою. Вирішення цієї проблеми стало одним із завдань авторів монографії. Надзвичайно насичене цитування оригінального тексту забезпечує введення у наукову літературу раніше невідомих богословських ідей та філософсько-релігійних концептів українського мислителя та церковного діяча епохи раннього модерну.

На увагу заслуговує те, що автори монографії доклали чимало зусиль для того, аби донести до сучасного читача богословські погляди видатного мислителя. Перша частина

¹ Анахроністські ідеї та погляди І. Вишенського, який обстоював православ'я в його візантійсько-азійській зашкарублості і цим самим «закликав українців до історичної сплячки», добре висвітлив І. Франко та сучасний вчений А. Колодний. *Див.*: Франко І. Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність // Франко Іван Якович. Твори. В 20-ти томах. – К.: 1951 – 1956. – Т. 18. – С. 412-506; Колодний А. Світобачення Івана Вишенського у контексті становлення українського богословського релігієзнавства // Релігієзнавство України: В 2-х книгах. Книга перша: Релігієзнавча думка України другого тисячоліття. – К., 2013. – С. 57-67.

² Постать архієпископа чи не найсуперечливіша в історії Української церкви XVII ст. В один час він виступає палким захисником православ'я, в інший – ревним прихильником уніатизму й єдності з Апостольським престолом (після Київського собору 1628 р.).

³ Першою жертвою, за словами Софрона Мудрого, «поединку за Білорусь» став греко-католицький ієрарх Йосафат Кунцевич: православні, повівшись на провокацію, 1623 р. забили владика до смерті. Ю. Федорів пише: „Ця подія потрясла цілою Українською Церквою, як з'єдиненною так і нез'єдиненною. Багато православних українців осудили цей вчинок та стали переходити на бік уніатів”. Можна припускати, що й Мелетій Смотрицький (1620 – 1633 рр.) саме через ці обставини перейшов на унію. Перейшовши на унію, владика розпочав просвітницьку роботу серед православних. У творах „Апологія подорожі до східних країн” та „Паренезис” Мелетій Смотрицький доводив, що з'єднання з Римською церквою не суперечить канонам і може принести Київській митрополії значно більше користі, аніж унія з Московією, яка уже тоді нависала над Українською Церквою. „Він застерігав, – пише Ю. Федорів, – що московське православ'я, до якого хилилися наші владика, нічого доброго нашій Церкві не принесе”. *Докл. див.*: Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Репринтне видання. – Львів: Свічадо, 2001. – С. 176.

⁴ Кралука П. М., Щепанський В. В., Якубович М. М. – Цит. праця.

монографії¹, яка містить критичне дослідження, розкриває зв'язок між спадщиною Мелетія Смотрицького та західноєвропейською філософією Середньовіччя й раннього модерну і цим самим збагачує теоретико-методологічний ресурс сучасної богословської та філософської думки, що є надзвичайно актуальним за умов пошуку нової гуманітарно-ціннісної парадигми цивілізаційного поступу українського соціуму. До цього ж, автори наголошують на поліметодичності та багатозначності української філософської традиції означеного періоду, підкреслюють синтез західних і східних впливів у творчості багатьох українських мислителів, зокрема: Герасима Смотрицького, Лаврентія та Стефана Зизаніїв, Іпатія Потія та ін.). Звісно ж, найбільш скрупульозно вони розглядають богословські погляди самого Мелетія Смотрицького, а тому стверджують, що він ввів «в українську православну традицію елементи аристотелізму»² і став одним із перших українських мислителів, який розмежовував філософію і теологію, позитивно оцінюючи філософський метод Томи Аквінського й томізму загалом³.

Як у критичному дослідженні, так і в інших частинах монографії, автори звертають увагу на грецьку й латинську філософську термінологію, вживану християнським філософом і богословом. Особливо цікаве поняття «метатеологія» – неологізм, запропонований мислителем для означення специфічної філософської теології, яка протиставляється «наївному раціоналізму» традиційної схоластики. І хоча, як справедливо зауважують дослідники, у праці Мелетія Смотрицького важко помітити завершену філософську систему, йому вдалося запропонувати певні богословські компроміси, потрібні і православним, і католикам. Дослідники доводять, що саме «М. Смотрицькому та іншим діячам, що вийшли з острозького культурного осередку, вдалося майже неможливе – внести в середовище православної традиції дух раціоналізму, який, у свою чергу, «дозволив цій традиції протистояти окцидентальній експансії»⁴. Водночас автори залишають відкритим таке важливе питання, як: чи був цей раціоналізм суто європейським запозиченням, а чи мав власне автохтонне походження.

Оригінальним твердженням науковців є узагальнення про те, що у «Треносі» важко знайти «довершеної філософської системи, чіткої логічної структури чи спроби критичної оцінки популярних на той час наукових поглядів». Натомість дослідники виявляють настирливу спробу М. Смотрицького максимально довершено обґрунтувати вирішення складного і заполітизованого питання церковно-релігійної самовизначеності в умовах конкуренції з католицьким і протестантським філософсько-богословськими дискурсами⁵. Дослідники доводять, що прагнення до примирення богословських традицій і було одним із чинників, які привели автора «Треноса» до прийняття унії». Ми з цим цілком погоджуємося. Оскільки справді архієпископ Полоцький і Мстиславський Мелетій входив у трійку тих духовних лідерів, які розробляли новий проект поєднання «Русі з Руссю». Інші два – це митрополит Київський Йосип-Вельмін Рутський і архімандрит, а згодом і митрополит Київський Петро Могила⁶.

Особливою заслугою авторів є те, що їх праця містить коментований переклад теологічної частини «Треносу» (Розділ V. Про сходження Святого Духа)⁷, де Мелетій Смотрицький викладав своє бачення інтерпретації проблеми *Filioque*⁸. Переклад, виконаний сучасною українською мовою, з одного боку показує глибину думки Смотрич-Острожського Златоуста та увиразнює особливості його розуміння богословсько-філософського спадщини минулого (творів східних та західних Отців Церкви, а також середньовічних мислителів Бонавентури, Ансельма Кентерберійського, Томи Аквінського), а з іншого – високу фахову зрілість самих авторів і їхнє вміння застосовувати ісагогіко-герменевтичні методи дослідження оригінального тексту. Важливо, що вони не лише вмістили переклад частини «Треноса», а й як додаток подали оригінальний старопольський текст⁹. Якість репринтного видання дозволяє

¹ Там само. – С. 5-75.

² Там само. – С. 74.

³ Там само. – 74-75.

⁴ Там само. – С. 75.

⁵ Там само.

⁶ Див.: Шкрібляк М. Митрополит Київський Петро Могила. – С. 166-185.

⁷ Кралюк П. М., Щепанський В. В., Якубович М. М. – Цит. праця. – С. 78-137.

⁸ Догматичне формулювання, яке підтверджує католицьке сповідання віри про сходження Святого Духа «і (від) Сина». Було додане до Нікейського символу віри на Помісному соборі в м. Толедо 578 р.

⁹ Кралюк П. М., Щепанський В. В., Якубович М. М. – Цит. праця. – С. 138-217.

вільно працювати з оригіналом, для репрезентації якого використано примірник із Ягеллонської бібліотеки (м. Краків, Польща).

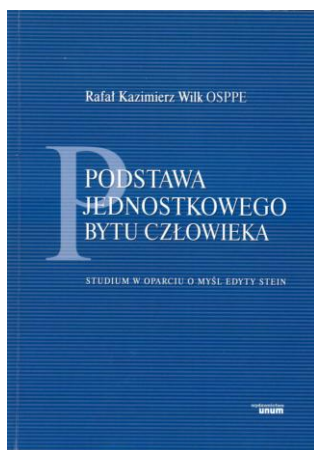
Отже, монографія П. М. Кралока, В. В. Щепанського та М. М. Якубовича «“Тренос” Мелетія Смотрицького в дискурсі західної філософської думки» – це передусім безкомпромісний приклад глибокого, науково виваженого та полідисциплінарного дослідження актуальної за власним ідейно-смісловим і когнітивним потенціалом, а отже й соціальною значущістю спадщини видатного українського церковно-релігійного діяча, полеміста, філософа та богослова – Мелетія Смотрицького. Вона справді може слугувати теоретико-методологічним орієнтиром для сучасних історико-філософських і богословських студій в Україні, адже презентує і критичне дослідження, і науковий переклад першоджерела.

Сподіваємося, що з кожним роком у нас лише більшатиме праць, які так само, як і ця монографія, популяризують історію розвитку філософії на українських землях, знайомлячи нас з духом минулих історичних епох, словом і чином їх творців.

Микола Шкрібляк

ЗАСАДИ ОСОБИСТІСНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ. ДОСЛІДЖЕННЯ НА ОСНОВІ ДУМКИ ЕДІТ ШТАЙН

Rafal Kazimierz Wilk OSPPE
PODSTAWA JEDNOSTKOWEGO BYTU CZŁOWIEKA
STUDIUM W OPARCIU O MYŚL EDYTY STEIN

Wydawnictwo UNUM
Kraków 2009

У духовних пошуках філософів, психологів, богословів, культурологів проблеми антропології ніколи не залишаються поза увагою, але бувають часи, коли вони стають особливо актуальними. Іноді це трапляється на вимогу часу, іноді внаслідок появи якоїсь публікації, яка неочікувано сколихне свідомість допитливих і увиразнить новий аспект наукового бачення. Саме цю ситуацію маємо з книжкою Рафаїла Казиміра Вілка, яка оповідає про життя і теоретичний доробок Едіт Штайн, що є гідним внеском до європейської філософської скарбниці.

Життя цієї непересічної особистості буремне і повне страждань. Едіт Штайн народилася 12 жовтня 1891 р. у колишньому німецькому Бреслау (тепер польський Вроцлав), була